

lasztóvonal liberális és nem liberális közt nem a vallási-világnézeti különbségben rejlik. Létezik ateista antiliberalizmus (talán még emlékszünk...), mint ahogyan szinte minden valláson belül léteznek liberális irányzatok. A világnézetek különbségéből nem következik, hogy ama morális értékek tekintetében is, melyek a liberalizmus alapjául szolgálhatnak, feloldhatatlan ellentétek legyenek. Kis János tanulmányának épp ez az üzenete: ha helyesen értjük, mit is jelent a szekularizált etika, talán világosabbá válik, hogy a politikai normákat meghatározó erkölcsi meggyőződések nem kell hogy olyan távol álljanak egymástól. „...a szekularizált életszemlélet és a fogyasztói élvezetek öncélú hajszolása között nincs összefüggés.” „A szekuláris etika kiindulópontja a következő: éppén azért, mert nincs egyebünk, mint az egyellen véges élet, döntően fontos, hogy mit kezdünk vele, hogy képesek vagyunk-e értelmet adni neki, hogy tartalmas és jó életet élünk-e vagy sekélyes és üres életet. A katolikus társadalmi tanítással nem az erkölcsi nihil áll szemben, hanem egy másik etika (e világi humanizmusnak nevezném), melynek ugyanolyan sok – bár más természetű – érve van az üres konsumerizmus ellen, mint a vallásos etikának.” (191. o.) A politikai moralitás célja és alapja tehát minden liberális számára, világnézeti meggyőződéstől függetlenül, az etikailag értékes élet feltételeinek megteremtésében kell álljon.

Huoranszki Ferenc

SICC, MOCSOKBA, KÖDBE SZÉT!

*Majerszky Klára: A Sántha-ügy
Akadémiai, 1997. 208 oldal, 896 Ft*

*Huszár Tibor: A politikai gépezet 1951 tavaszán.
Sántha Kálmán ügye (Esettanulmány)
Corvina, 1998. 388 oldal, 2500 Ft*

Az 1945 utáni magyar orvostudomány és egészségügy története a tudományos feltárás szintjén alig-alig ismert, és önkéntelenül is adódik a hátrányos összehasonlítás más történeti diszciplínákkal. A magyar félmúlt po-

litikai vagy irodalomtörténetéről jóval többet tudunk, ami természetesnek tűnik, hiszen a magyarországi sztálinizmus, az 1956-os forradalom és a megtorlás vagy az 1968-as csehszlovákiai bevonulás magyar vonatkozásainak története, Illyés Gyula vagy Déry Tibor munkássága iránt nagyobb az érdeklődés, mint például a második világháború utáni kórház-történet iránt.

Feltűnő azonban, hogy az újabb magyar pszichológia történetéről is több lényeges mű jelent meg, mint a medicina történetéről. Igaz, az ideologikus vonatkozások az előbbiben erősebbek voltak, de tény, hogy az utóbbi évtizedek pszichológiatörténetében sok (ha nem is minden) szempontból a részletekig feltártak az alaptörténetek. Általánosan elfogadott lélektan-történeti periodizáció is létezik. Releváns orvostörténeti munka az utóbbi ötven évről azonban alig-alig született.

Pedig sok mindenről lehetne írni. A szakértő felvázolhatná a kádermeharadzsák történetét a klasszikusan sztálinista egészségpolitikát képviselő Weil Emilről és Ratkó Anától a kádárista Schultheisz Emilén át a hajlékony és „nyugatiásan” modern menedzserhomlokzatú Csehák Juditig és Hutás Imréig. De a személyiség-központú történetírás jegyében meg lehetne írni az olyan reformerek életrajzát is, mint amilyen Benedek István, Magyar Imre vagy Levendel László volt. Pusztán Levendel életrajzában benne van – cseppben a tenger – a huszadik század magyar történelme, a zsidóüldözéstől a sztálinizmuson és 1956-on át a kádári korszakig, Zöld Sándor és Losonczy Géza, Csoóri Sándor és Konrád György, Komócsin Zoltán és Pozsgay Imre. De értekezni kellene a közkatonaokról és a tiszteseokról, a körzeti orvosokról és a kórházi segédorvosokról, a szakorvosi rendelőintézetekben görnyedőkről és a KÖJÁL-okban dolgozókról, az ápolónőkről és a bábákról is – az egészségügy úgynevezett szürke mindennapjainak története is megírásra vár.

Nem lenne érdektelen a magyar egészségügy társadalom- és gazdaságtörténete a voluntarista ingyenesítéstől vagy a kórházfejlesztés elhanyagolásától a hálapénz de facto legalizálásáig, a megtorlásoké és a tervszerű fordított kiválasztásé az ötvenes évek orvoskivégzéseitől (hasmenésjárvány a néphadsergben) a hetvenes-nyolcvanas évek meg-

annyi kinevezéséig (és ki nem nevezéséig). (És annak felvázolásáig, hogy a kádárista Magyarországon így vagy úgy, de sokan azért végül csak a helyükre kerültek. Párttagkönyvvel, szabad pártnappal vagy május elsejei felvonulással, de többnyire azok lettek vagy nem lettek egyetemi professzorok vagy főorvosok, akik egy átlagosan demokratikus rendszerben is azok lettek vagy nem lettek volna.) Csupa (fehér) folt hátán (fehér) folt!

Nem csupán az 1989 előtti korszak tabusító politikájával, hanem a magyar orvostársadalom kollektív elfojtásaival is összefügg, hogy – megismételjük: még a pszichológia-történettel ellentétben is – tíz évvel a rendszerváltás után is ez a helyzet. Az orvoslás világa valahogy még mindig egy brancs, talán még a földre taposottak is éreznek némi közösséget egykori megkínzóikkal. Tapasztalható, hogy egyébként művelt emberek sem tudnak például Sántha Kálmán ügyéről, a magyar sztálinizmus egészségügyi Rajk-peréről. A történelem elkerülhetetlen feltárásának, a kollektív egészségügyi tudattalan tudatosításának része, hogy most két munka is megjelent a világhírű debreceni idegsebész 1951-es megszégyenítéséről: Majerszky Klárának, Sántha özvegyének visszaemlékezése és Huszár Tibor szociológiailag orientált történeti tanulmánya.

Sántha Kálmánt, a debreceni orvosegyetem tanszékvezető egyetemi tanárát, a magyar medicina ékességét és büszkeségét azzal vádolták meg, hogy egyik egyetemi előadásán megrágalmazta a sztahanovista mozgalmat. Sántha egy egyébként nem túl jelentős félmondatban arról ejtett szót, hogy bizonyos feltételek között a sztahanovisták pszichésen megbetegedhetnek a teljesítménykényszer hatására. A hivatalos szemrehányás régeinek és Szókratész óta ismerősnek számított: Sántha megrontja az ifjúságot. A magyar idegsebészet megalapítóját egy megalázó boszorkányper keretében kriminalizálták, kizárták a Magyar Tudományos Akadémiából, és megfosztották egyetemi katedrájától. (A szó szűkebb, jogi értelmében vett perre nem került sor.)

Letartóztatása végül is elmaradt, Balassagyarmatra száműzték osztályvezető főorvosnak. Propaganda-hadjáratot sem indítottak ellene, csupán hébe-korba említették meg a

nyilvánosság előtt az esetét, mint Karinthy Ferenc a *Szabad Népben* a Pióker Ignác élmunkásról készült riportban: „A Tudományos Akadémián felszólal [...] megcáfolja egy világtól elmaradt orvosprofesszor hamisan csengő érvelését, aki szerint a sztahanovista munka »kóros elváltozásokat« okoz az idegrendszerben.”

1953 után kísérletek történtek becsületének helyreállítására, és némi huzavona után visszavették a Tudományos Akadémiára. De mielőtt Debrecenbe, még mindig üres tanszékére is visszatérhetett volna, az elszennvedett méltánytalanságoktól nem függetlenül minden bizonnyal pszichoszomatikus alapon létrejött betegségben 1956 decemberében alig ötvenhárom évesen elhunyt.

Ifjabb Rajk László mondta egy régebbi interjúban, hogy ha Antigoné alakja archetípus, akkor az ő édesanyja a huszadik század Antigonéjának szerepét játszotta. Majerszky Klára is afféle Sziszüphoszba oltott Antigoné: immár több mint harminc éve el akarja temetni halálba hajszolt férjét – ami azonban nem sikerülhet neki, hiszen eltemetni csak azt lehet, akit „egy bölcsőbb, szebb halál” szólított el a túlvilágra. Az a fajta megnyugvás és resignált beletörődés, ami a szívbetegségben, daganatban, agyvérzésben eltávozottak hozzátartozóit fogja el hónapok, évek után, az ilyen vagy olyan formában természetellenesen meghaltakhoz közel állóknál nem létezhet ebben a formában. Majerszky erkölcsi nagysága természetesen nem magánügy: ő valóban nem középiskolai fokon tanítja olvasóit az önkényen történő felháborodásra, a besúgókkal és a tudományos hóhérokkal szemben haragra, az üldözői felett elérhetetlen morális magasságban trónoló meghajszolt tudós iránti tiszteletré és megbecsülésre.

Elkerülhetetlen, hogy a szerző és a téma közötti viszonyról a másik munka kapcsán is elgondolkodjék az olvasó. Nem mentes némi feszültségtől, hogy a magyar sztálinizmus elleni vádiratot a kádárista kulturális és tudománypolitika egyik befolyásos képviselője, Huszár Tibor írta. Huszár persze nem afféle efemer újságíró, aki harminc évvel ezelőtt a csehszlovákiai bevonuláson örvendezett, ma pedig Gustav Husák rendszerének üldöztetéséről ejt napilapjában keserű sorokat; és nem is kaméleontermészetű dokumentum-

író, akinek oeuvre-jébe immár egyaránt beletartozik Kádár János életrajza és az 1956-os forradalom megdicsőítése.

Huszár tudós, de munkájának morális háttere – hogy úgy mondjuk – távolról sem olyan egyértelmű és problémamentes, mint Majerszky Kláráé. Ezekről a kérdésekről, ha nem is a szélsőjobboldal színvonalán, érdemes, sőt elkerülhetetlen lenne vitát nyitni egyszer. Ennek a bírálatnak a kereteit egy ilyen diskusszió minden bizonnyal túlfeszítené; amikor megírjuk, hogy Huszár könyvét nem hibátlan, de magas színvonalú és revelatív munkának tekintjük, pusztán jelezni szeretnénk, hogy elismerésünk a szerző személye vonatkozásában nem fenntartás nélküli.

Majerszky műve nem klasszikus értelemben vett visszaemlékezés, inkább személyes emlékekkel feldúsított, de nem tudományos igényű életrajz. Sántha életét gyermekkoránál kezdi, sőt őseiről is szót ejt, nem pusztán az együtt eltöltött időt idézi fel. Megtudjuk, hogy Sántha a kiváló Schaffer Károly, a magyar ideg-kórszövettani iskola megalapítójának tanítványa volt, és alapos neurológiai és morfológiai képzésben részesült. Majerszky igen sok dokumentumot illeszt munkájába – Sántha leveleit, a párt- és az állami szervek okmányait a professzor ügyében, Székács István pszichoanalitikus denunciáló jelentését, miegymást –, amelyek közül az úgynevezett akadémiai vita jegyzőkönyve a legtanulságosabb és a leglehangolóbb. A dokumentumokból csak úgy árad a kor szennye.

Majerszky Klára érthető módon idealizálja Sánthát, egykori tanítómestere és férje valóságos félistenként jelenik meg könyve lapjain. Ez emberileg érthető, és bármennyire is a hagiográfia légköre jellemző Majerszky könyvére, nem férhet kétség hozzá, hogy Sántha valóban a szó jó értelmében vett öntörvényű, önálló személyiségű, nagy tudású és hajlíthatatlan jellemű orvos volt. Siron túli szelleme joggal mondhatja el Brechtel: „*Jó okkal üztek el.*”

De úgy tűnik, hogy némi tekintélyelvű stílustól a porosz és bécsies magyar orvosi hagyományok jegyében ez a nagyszerű tudós sem volt mentes. A könyv 32. oldalán értesülünk egy történetről, amelynek lényege, hogy Sántha azért készítette távozásra két, ál-

tala egyébként megbecsült tanítványát, Tariska Istvánt és Győry Bélát, mert nem voltak hajlandók kötelezni magukat, hogy beosztott orvosként tartják a szájukat a nagyviziten, és csak „akkor beszélnek, ha a professzor kérdezi őket”. Zavarbaejtő arra gondolni, hogy a magát joggal liberálisnak és kozmopolitának tartó, faji és politikai üldözötteket a nehéz időkből a védelmébe vevő Sántha is helyesnek tartotta ezt az egykor egyébként szélteben és hosszában elterjedt szokást, és Majerszky Klára még a kilencvenes években is jóváhagyja.

De ha csupán ez történt volna a debreceni orvoskaron és környékén a negyvenes és ötvenes években! Sántha üldöztetésének története összességében inkább az emberi aljasság, mint a helytállás panoptikuma. Olyan emberek is negatív vonásokkal tűnnek fel, akiket (más vonatkozásban egyébként joggal) tisztelettel illettünk eddig. Például Hajdú Lilly pszichoanalitikus, a mártír Gimes Miklós édesanyja, aki – minden bizonnyal a félelemtől hajtva – Pavlovot idézve, vulgárpavlovista terminológiát használva rúgott bele a földön heverő Sánthába. Straub F. Brunó biokémikus, későbbi államelnök, akinek az Egyesült Államokba távozott Szent-Györgyi tanítványaként ugyancsak volt mitől tartania, a burzsoá genetika és Sántha Kálmán ellen mennydörgött. Különösen élesen és alattomosan támadta kollégáját Kellner Béla kórboncnok. Fogarasi Béla filozófus Heidegger követésével vádolta Sánthát – ez abban az időben csak árnyalatnyival számított kevesebbnek, mint az imperialista ügynök vagy a trockista-titóiista kártevő.

A feljelentéseket fogalmazó orvostanhallgatókhoz, a rágalmozó későbbi marxizmus-professzorhoz képest még a szorongó Törő Imre akadémikusnak is hajlunk megbocsátani, hiszen ő legalább odament Sánthához a végzetes akadémiai ülés előtt: „*Kálmán, bocsáss meg, de ha itt szavazásra kerül a sor, nekünk, akik párttagok vagyunk, mind ellened kell szavaznunk!*” Bátran védte Sánthát Haynal Imre belgyógyász, Hetényi Géza és Kerpel-Fróniusz Odön gyermekgyógyász, Szentágothai János anatómus és Környey István ideggyógyász, aki a nehéz időkből is hű maradt régi barátjához.

A szomorújáték negatív hőse Rusznyák István belgyógyászprofesszor, az Akadémia akkori elnöke. Rusznyák, a kiemelkedő klinikus – akire Szent-Györgyi Albert is meleg szavakkal emlékezett vissza – aligha minősíthető percmemberkének. Megdöbbenő, hogy ez a nagyszerű belgyógyász igazi „*magánszorgalmú kutyaként*” és tudományos pribékként viselkedve, száz vagy talán százhusz százalékig teljesítve a kívánalmakat, milyen nagy elmeéllel és körültekintéssel tört professzortársra erkölcsi ellehetetlenítésére és társadalmi megsemmisítésére.

Maga Sántha normális „békebeli” körülmények között is lenyűgöző, karizmatikus egyéniség lehetett; ahogyan a perében a kellemetlen igazságokat (tegeződve, miként az orvoskollégák között szokásos) a nyakát kockáztatva a sztálinizmus tetőpontján Dolehall Frigyes egészségügyi miniszterhelyettes szemébe vagdossa, nem mentes a klasszikus tragédiák nagyságától. Vörös László társadalom-orvostani tudós joggal jellemezte Sánthát morális zseniként. Az olvasó – akár a gyerek A PÁL UTCAI FIÚK böngészése közben – szinte megfedkeznek arról, hogy több évtizedes történetet olvas, és a MACBETH boszorkányaihoz hasonlóan a legszívesebben odakiáltaná Rusznyáknak, Straubnak, Fogarasinak: „*Sicc, mocskokba, ködbe szét!*”

Vajon felróható-e Sánthának, hogy nem viselkedett elég óvatosan, hogy nem próbálta „önkritika” gyakorlásával megelőzni klinikája szétverését, a megfelelő gondozás nélkül maradt betegek halálát, menteni a menthetőt? Gyémántkemény jelleme ismeretében aligha, hiszen ő sem adhatott mást, mint ami a lényege volt. Az összeütközés Sántha és a zsarnoki államhatalom között elkerülhetetlenül éleződött ki. Az ötvenes évek elejének paranoid és voluntarista légkörében kevés ember lett volna alkalmasabb a bűnbak szerepére, mint az autonómiájához méltóságteljesen ragaszkodó debreceni tudós.

Majerszky Klára könyve elsődlegesen erkölcsi kiindulású, ami éppen olyan helyénvaló, mint az, hogy Huszár Tiboré társadalomtörténeti, a struktúrákra összpontosító. Huszár árnyaltabban, több beleérzéssel látja a barikád mindkét oldalán harcolók motivációját. A Sántha-per legfontosabb célja a bizalmatlanság felszítása, a társadalom (és

ezen belül a tudományos és orvosi társadalom) atomizálása, az emberi kapcsolatok ellehetetlenítése, végső fokon a hatalom helyzetének megszilárdítása volt egy (Huszár meggyőző ábrázolásában) a párturalom számára kül- és belpolitikai okokból válságos, feszült időszakban.

Bár Huszár ábrázolása itt-ott csapongó (ami a forrásanyag hézagosságával is összefügg), a szociológus szerző meggyőzően ábrázolja a hatalom különböző színterein kibontakozó fejleményeket, és magyarázatot kapunk arra is, hogy az idézőjeles Sántha-perből miért nem lett valódi. Talán ennek a leírását hiányoljuk a legjobban Majerszky Klára könyvéből (egy jó szerkesztő már előtünk megkérdezte volna): vajon nem féltek a még rosszabbtól, a letartóztatástól? Mire gondolt Sántha és Majerszky, mennyire tartották valószínűnek vagy valószínűtlennek, hogy legalább szabadlábban maradnak?

Huszár Tibor könyvéből egyébként választ kapunk erre a kérdésre is. Zöld Sándor öngyilkossága és Kádár János letartóztatása után Rákosinak és társainak terveiben háttérbe szorult a „debreceni vonal”. A tervezett debreceni koncepció perre – lényegében a Márciusi Front perére – a vádlottak között Kállai Gyulával, Losonczy Gézával, Tariska Istvánnal, Újhelyi Szilárddal és Majerszky Klarával; egy hozzákapcsolt NÉKOSZ-perre Sántha Kálmánnal és esetleg Samu Istvánnal meg Vekerdi Lászlóval végül is nem került sor. A Sántha Kálmán–Majerszky Klára házaspár minden bizonnyal ennek a körülménynek köszönhette szabadlábban maradását.

Huszár könyvének jelentős erénye a Sántha-ügyet elindító, mozgásban tartó és a végkifejlet felé görgető intézményrendszer szerkezetének és működésének leírása az orvoskaroktól a Tudományos Akadémiáig, a párt-szervezetektől a marxizmus-leninizmus tanúsáig. Talán csak a zsidó és nem zsidó orvosok törésvonalának megrajzolása zavaros helyenként, összességében pedig nem elég logikus és bizonyító erejű. Az úgynevezett végső okokról sok nyitott kérdés marad – ami a szovjet típusú társadalom ennél jelentősebb nagyságrendű eseményeire és jellegzetességeire is vonatkozik.